

Τὸ Ροδόσταμο :

Ροδόσταμο φυλαγμένο σὲ εἰδικὸ λαγήνι φέρνουν γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουν στὸν ἐτοιμοθάνατο Διγενῆ (Σικελ. σ. 71). Ροδόσταμα κι' ἄλλοι καὶ κρῖνα μυρίζει κι' ὁ ἀγέρας, ἔτσι λέει ὁ Διγενῆς (Σικελ. σ. 78). Ὁ Σικελιανὸς γνώριζε βέβαια πολὺ καλά τὸ σχετικὸ ἔθιμο τοῦ ραντισμοῦ μὲ ροδόσταμο ἢ τοῦ πλουσίματος τῶν πληγῶν μ' αὐτό, ὥστόσο, ὅμως γιὰ τὴ σκηνὴ ἐδῶ, ὅπου οἱ γυναῖκες ἔχουν στὴ μέση τὸν πληγωμένο Διγενῆ καὶ φέρνουν ροδόσταμο, θὰ πρέπει νάχη κάμει τὴ συμβολὴ τῆς ὡς ἀφορμῆ καὶ ἡ σκηνὴ ποὺ ἔχει ὁ Gregoire στὸ βιβλίο του (σελ. 263) καὶ ὅπου γιὰ τὸν πατέρα καὶ τὴ μητέρα τοῦ Διγενῆ τὰ ἐξῆς ἀναφέρουν οἱ στίχοι τοῦ "Ἐπους :

«Ίσταντο βάϊαι ἔμπροσθεν, βάϊαι ἐξοπίσω,
ροδόσταμον τοὺς ἔρραινον...»

Ὁ στίχος τοῦ "Ἐπους γιὰ τὶς βάγιες πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι εἶναι λογία μετάφραση τοῦ ἀρχικοῦ καὶ πασίγνωστου δημοτικοῦ στίχου, ποὺ ὑπάρχει στὶς Παραλογές: «Βάγιες τὴν πᾶν ἀπὸ μπροστὰ καὶ βάγιες ἀπὸ πίσω». Σὲ ἄλλο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ "Ἐπος λέγεται «μὲ ροδόσταμα ραίνει» (Gregoire σελ. 268). Ὑποθέτω ὅτι ὁ Σικελιανὸς γνώρισε καὶ τοὺς δύο αὐτοὺς γλωσσικοὺς τύπους ποὺ δημοσιεύει ὁ Gregoire, δηλ. ροδόσταμον (σελ. 263) καὶ ροδόσταμα (σελ. 268), γιὰ τοῦτο διατηρεῖ καὶ ὁ Σικελιανὸς τοὺς δύο διαφορετικοὺς τύπους καὶ γράφει ἐπίτηδες ροδόσταμο (σελ. 71) καὶ ροδόσταμα (σ. 78).

Τὸ μοτίβο νὰ χτυπᾶνε πρῶτα κι' ὕστερα νὰ χαιρετᾶνε. — Ἡ μούλα ἢ χρυσοσκεπάστη. — Οἱ ἄρχοντες οἱ δικάβαλλοι, — οἱ τρικάβαλλοι, οἱ μεγαλαλογίτες :

Ὁ "Ἄγγελος τῆς τραγωδίας περιγράφοντας τὸν ἐρχομὸ τοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου χρησιμοποιεῖ ὄφως μεγαλόστομο καὶ ἡ περιγραφή εἶναι γεμάτη μεγαλοπρέπεια, ἰδίως δταν ἀρχίζει νὰ λέη γιὰ τῆς Βασιλεύουσας τὰ λάβαρα καὶ γιὰ τὰ χρυσοκέντητα ἀσπροφλάμπουρα τῆς Ἀρχιστρατηγούσας τῆς Παναγιάς κλπ. Στὴ συνέχεια ὁ ἴδιος "Ἄγγελος συνεχίζει μὲ τοὺς ἐξῆς θαυμάσιους στίχους (Σικελ. σ. 24) :

Μὰ ἀνάμεσό τους ὀλοφάνερος, σὲ μούλαν
δλάσπη ἀργυροκάλιγη καρβάλλα, στολισμένη
μὲ φάλαρα χρυσά σὲ στήθια καὶ καπούλια,
στητός σὰ βράχος τριποδίζει ὁ Βασιλιάς καὶ πίσωθὲ
[του
οἱ μονοκάβαλλοι, οἱ δικάβαλλοι, οἱ τρικάβαλλοι κι' οἱ
[μεγαλαλογίτες,
ποὺ κάθονται στὴ σέλλα ὡς μπρὸς ἀπὸ τραπέζι,

κι' ἂν ἀνταμώσουν καὶ φτωχὸ στὸ δρόμο, τὸν χτυπᾶνε
μὲ τὸ ραβδί τους πρῶτα κι' ὕστερα τὸν χαιρετᾶνε...

Ἡ σουνήθεια νὰ χτυπᾶν πρῶτα οἱ δυνατοὶ τοὺς ἄλλους ποὺ ἀπαντοῦνε στὸ δρόμο τους κι' ὕστερα νὰ τοὺς ρωτοῦν γιὰ κάτι, εἶναι ἐπεισόδιο ποὺ δὲν τὸ δημιουργεῖ μόνος τοῦ ὁ Σικελιανός, ἀλλὰ ὑπάρχει σὲ ἀκριτικὰ τραγούδια. Στὸ Ἀκριτικὸ π.χ. τραγούδι τοῦ Ἀρμούρη, ὁ νεαρὸς ἥρωας διαβαίνει τὸν Εὐφράτη καὶ συναντώντας τὸ φύλακα Σαρακηνὸ πρῶτα τοῦ δίνει ἕναν «σφόνδυλον καὶ ἐξεσαγόνιασέ τον» καὶ ὕστερα τὸν ρωτᾶει ποῦ εἶναι τὰ φουσατά. Τότε ὁ Σαρακηνὸς ἀποκρίνεται (στίχ. 59-60, βλέπε καὶ Gregoire σελ. 207) :

—Θεέ μου, σαλὰ ρωτήματα. τὰ ἔχουν οἱ ἀνδρειωμένοι,
πρῶτα νὰ κροῦν τὲς σφονδυλιές καὶ τότε νὰ ρωτοῦσιν'

Στὴν προκειμένη περίπτωση πιστεύω ὅτι ὁ Σικελιανὸς εἶχε ὑπόψη τοῦ συγκεκριμένα καὶ τὸ τραγούδι τοῦ Ἀνδροῦτσου τοῦ Πραματευτῆ ποὺ πρὶν ἀναγνωριστῆ σκοτώνεται ἀπὸ τὸν ἀδερφό του, ἀρχηγὸ τῶν χαραμηδῶν (Π. Ε. ἀρ. 87). Ὁ πραματευτῆς πέφτει στὰ χέρια τῶν ληστών, διαμαρτύρεται πρὸς αὐτοὺς, ἐκεῖνοι κατὰ διαταγὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τοὺς κι' αὐτὸς μαζί τους τὸν χτυποῦν μαχαιριές, καὶ δταν ὁ πραματευτῆς ἀναστενάζοντας ἀναφέρει τὸν ἀδερφό του ποὺ ἦταν καπετάνιος στοὺς κλέφτες, οἱ τελευταῖοι τὸν ρωτᾶνε ποῦθε εἶναι ἡ γενιά του. Τότε καὶ ὁ πραματευτῆς ἀπαντᾶει (Π. Ε. ἀρ. 87 στίχ. 30-32) :

—Πές μας, νὰ ζῆς, πραματευτῆ, ποῦθε κρατεῖ ἡ γενιά
[σου;

—Τέτοια καρδιά σκληρόψυχη βαστάει οἱ μαῦροι
[κλέφτες,
Τὸν ἄνθρωπο τὸν σφάζετε κι' ὕστερα τὸν ρωτᾶτε !

Εἶπα πρὶν ἀπάνω ὅτι ὁ Σικελιανὸς θάχε συγκεκριμένα τὸ τραγούδι τοῦτο ὑπόψη του. Τοῦτο τὸ συμπεραίνω ἀπὸ τὴν ἐξῆς ἔνδειξη, πολὺ σημαντικὴν ὅμως : Μαζί μὲ τὸ μοτίβο τοῦ χτυπήματος πρὶν καὶ τῆς ἐρώτησης ὕστερα, ὁ Σικελιανὸς ἀναφέρει ὅτι ὁ Βασιλεῖος ἐπήγαινε στὴν πορεία του πάνω «σὲ μούλαν... στολισμένη | μὲ φάλαρα χρυσά σὲ στήθια καὶ καπούλια». Παράξενη ἢ μούλα ἀντὶ γιὰ ἄλογο πολεμικὸ, ὅπως παράξενα καὶ τὰ χρυσά ποὺ ἦταν στολισμένη. Ἡ ἀπορία μας ὅμως διαλύεται, δταν στὸ ἴδιο τραγούδι (Π. Ε. ἀρ. 87) θὰ προσέξωμε τὸ στίχο 4, ποὺ μᾶς λέει πῶς πήγαινε τὴν πορεία του κι' ὁ Ἀνδροῦτσος ὁ πραματευτῆς :

Κι' ἡ μούλα ἢ χρυσοσκεπάστη βαστάει τὸ νιὸν ἀφέντη.

Μετὰ τὴν παράλληλη ὑπαρξὴ τοῦ μοτίβου χτυπήματος πρῶτα κι' ἐρώτησης ἔπειτα, δὲν μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ ἀπλὴ σύμπτωση καὶ ἢ στοὺς ἴδιους στίχους παράλληλη μαρτυρία γιὰ μιὰ μούλα, ποὺ εἶναι στολισμένη μὲ χρυσά καὶ φέρνει πάνω τῆς τὸν ἀφέντη τοῦ

τμήματος πού πορεύεται. Τό επίθετο χρυσοσκεπάστη (μούλα) τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ὁ Σικελιανός τό ἀναλύει σέ (μούλα) «στολισμένη μέ φάλαρα χρυσά σέ στήθια καί κπούλια». Γιά μιὰ μούλα εἶναι ἔτσι σπάνια τόσο τό επίθετο ὡς καί τὰ γραφόμενα τοῦ Σικελιανοῦ, ὥστε νά ἀπακλεισθεῖ ἡ ἀνεξάρτητη παράλληλα καί ἡ τυχαία ἐμπνευση. Δανειζόμενος ὁμοίως τό μοτίβο τοῦτο ὁ Σικελιανός δέν τό ἀναφέρει γιά τοὺς Ἀκρίτες ἢ τοὺς Ἀπελάτες, ὅπως ἡ παράδοση τό ἀπαιτοῦσε, ἀλλά τό ἀποδίδει στοὺς καβαλλάρηδες τοῦ Βασιλείου, πού δέν εἶχαν τέτοιο συνήθειο.

Σέ ἕνα ἄλλο παράδειγμα ἀπὸ Κυπριακὸ ἀκριτικὸ τραγούδι, πού εἶναι δημοσιευμένο στὴ Λαογραφία (2, σελ. 64-69) ὁ Κωσταντᾶς συναντᾶ ἕναν μικρὸν βοσκὸ καί

«πρῶτα χτυπᾶ τοῦ μουστουνιάν το' ὕστερα χαιρετᾶ
(τον)».

Ὁ μικρὸς βοσκὸς λέγει τότε (Λαογραφία 2, 68 στίχ 129-130):

—Ἄ, θκιέ (μου) τοῦτ' οἱ ἄρχοντες εἶντ' μοῦττην πού
[κρατοῦσιν,
πρῶτα χτυποῦσιν μουστουνιάν το' ὕστερα χαιρετοῦσιν.

Τό μοτίβο ἀρέσει ἔτσι ὥστε, πρὶν τό δανείστη ὁ Σικελιανός, καί ἄλλος πρὶν τό δανείστηκε, ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς, γράφοντας τὸ Χρονικὸν Κύπρου. Μάλιστα ὁ Μαχαιρᾶς τό εἶχε πρόχειρο ἀπὸ τὰ γνωστά του Κυπριακὰ ἀκριτικὰ τραγούδια, ἀπὸ δόπου καί τό παίρνει (Λ. Μαχαιρᾶ, Χρονικὸν Κύπρου 569, βλεπε τὴν ἐκδοσὴ τοῦ R. M. Dawkins 1932, τόμ. Α σελ. 566) «Τότε ἦλθεν καί ὁ Ἀλεξόπουλος... ὁποῖος Ἀλεξόπουλος ἦγον Κρητικός, κακῆς κεφαλῆς, ὅπου πρῶτα σκοτῶνεϊ τὸν ἄνθρωπον καί τότε λαλεῖ του: —Βαρύνω σε θέλω!»

Ἀπομένει ὁμοίως νά ἐξηγηθῇ ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ περιέργοι καβαλλάρηδες τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ, «οἱ μονοκάβαλλοι, οἱ δικάβαλλοι, οἱ τρικάβαλλοι κι' οἱ μεγαλολογίτες» πού τοὺς χρησιμοποιεῖ ὁ Σικελιανός καί δέν εἶναι πιθανόν νά εἶναι ἐπινόηση τοῦ ποιητῆ. Πραγματικά, ὅλοι αὐτοὶ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Βυζαντινὸ συγγραφέα Κωδινὸν Κουροπαλάτην («Περὶ Ὀφφικιαλίων τοῦ Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως», ἐκδοσὴ Βόννης σελ. 42) «Ἦσαν ἐν τοῖς κατὰ θέματα τόποις φωσάτου τάγματα, οἱ μέν μεγαλολογίται ὀνομαζόμενοι, οἱ δὲ τρικάβαλλοι, οἱ δὲ δικάβαλλοι καί ἕτεροι μονοκάβαλλοι».

Ἐχῶ τὴ γνώμη ὅτι τώρα μπορῶ νά παρακολουθῶ τὴν πορεία τῶν διαδοχικῶν ἀφορμῶν καί τῶν συλλογισμῶν τοῦ Σικελιανοῦ, πού τὸν ὀδήγησαν τότε νά συνδέσῃ τοὺς πρὸ πάντων δημοσιευμένους στίχους τοῦ πού τοὺς διηγεῖται ὁ Ἄγγελος: Ὁ Σικελιανός δηλ. ἔτυχε νά χρησιμοποιῆ τὸ βιβλίον «Ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας» τοῦ καθηγητῆ Στίλπωνος Κυριακίδη. Στὴ σελ. 48 εἶδε τὴν ἐξῆς γνώμη τοῦ συγγραφέα: «Ἦσαν δὲ οἱ ἱππῶται οὗτοι στρατιῶται, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλαμβάνοντο οἱ ἀξιωματικοὶ καί ἀρχόντες τοῦ στρατοῦ, ἀναλόγως τοῦ πλοῦτου καί τῆς δυνάμεως τῶν ἰσως διαφόρων τάξεων καί βαθμῶν. Οὕτω τουλάχιστον φαίνεται ἀπὸ ἕν χωρίον τοῦ Κωδινου, ὅστις διακρίνει μονοκάβαλλους, δικάβαλλους, τρικάβαλλους καί μεγαλολογίτας». Φυλλομετρῶντας τὸ ἴδιον βιβλίον τοῦ Στ. Κυριακίδη ὁ Σικελιανός, βλέπει ἀμέσως ἐκεῖ κοντὰ (σελ. 51) νά γίνεται λόγος γιά τὴν ὑπερηφάνεια καί τὴν ἀγερωχία τῶν βυζαντινῶν ἀρχόντων καί νά παρατίθενται οἱ στίχοι πού σημείωσα πρὸ πάντων ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ Κυπριακὸ Ἀκριτικὸν τραγούδι τῆς Λαογραφίας (2, 68 στίχ. 129-130). Ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα ὅμοια παραδείγματα μιᾶνε γιά χτύπημα πρῶτα κι' ὕστερα γιά ἐρώτηση, οἱ δημοτικοὶ τοῦτοι στίχοι λένε γιά χτύπημα πρῶτα καί ὕστερα γιά χαιρετισμὸν. Τὴ λεπτομέρεια αὐτὴ τὴ σημειώνει ὁ Σικελιανός καί τὴ διατηρεῖ στὸν δικὸν του στίχον ὡς ἐξῆς: «Τὸν χτυπᾶνε | μέ τὸ ραβδί τοὺς πρῶτα κι' ὕστερα τὸν χαιρετᾶνε» (Σικελ. σ. 24).

Γυρίζοντας κατόπι τὰ φύλλα τοῦ ἴδιου βιβλίου ὁ Σικελιανός πηγαίνει στίς σελίδες 91-92 καί στὴ σελ. 100, διότι ἐκεῖ ὁ Κυριακίδης προσθέτει σχόλια εἰδικὰ γιά ὅσα εἶπε στίς σελίδες 48 καί 51. Ἐνῶ στὸ χωρίον τοῦ Κωδινου ἡ σειρά εἶναι «μεγαλολογίται, τρικάβαλλοι, ... μονοκάβαλλοι», ὁ Σικελιανός υἱοθετεῖ τὴν ἀντίστροφον σειράν, ἀκολουθώντας ὅχι τὸν Κωδινόν, ἀλλὰ ὅσα εἶπε ὁ Κυριακίδης (σελ. 48: «μονοκάβαλλοι, δικάβαλλοι, ... μεγαλολογίται»). Στὴ σελίδα ὁμοίως 100, ὅπου τὰ σχόλια τοῦ Κυριακίδη, ὁ Σικελιανός εἶδε καί τοὺς τρεῖς στίχους ἀπὸ τὸ δημοτικὸν τραγούδι τοῦ Ἀνδρούτσου τοῦ πρᾶματευτῆ, καί τὴν παραπομπήν «Πολίτου, Ἐκλογὴ ἀρ. 87, στ. 30-33». Τότε ὁ Σικελιανός, ἀναζητώντας περισσότερες πηγές, πῆρε ξεχωριστὰ καί τὸ βιβλίον τοῦ Ν. Πολίτη, διάβασε ὅλο τὸ σχετικὸν τραγούδι, γνώρισε τότε ἐκεῖ τὴ μούλα τὴ χρυσοσκεπάστη καί γοητεύθηκε μέ τὴν νέα λεπτομέρεια. Τέλος ὁ ποιητῆς, σάν τὴν ἀξία μέλισσα, κορφολογώντας ἀπὸ παντοῦ, ἔνωσε τίς ἀσχετες λεπτομέρειες σέ νέους δικούς του στίχους ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὀδηγημένοι ἐμεῖς μπορέσαμε νά κάνωμε τὴν ἀναπαράστασιν τῆς ἀγνωστῆς μας πορείας, πού ἔκαμεν ἡ σκέψιν τοῦ ποιητῆ, γιά τὴ συγκέντρωσιν τοῦ ὕλικου καί τῶν λεπτομερειῶν καί γιά τὴ σύνθεσίν τους.

Τὸ γεφύρι τοῦ Ἐφράτη, πὸ

κάνει τὸν Αὐτοκράτορα νὰ τρέμουν τὰ ποδάρια του:

“Όταν ὁ Διγενὴς διώχνει τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο ἀπὸ τὴς Ἄκρες, τοῦ δείχνει τὸ γεφύρι τοῦ Εὐφράτη ποῦ θὰ πρέπει ἐπιστρέφοντας νὰ τὸ περάσῃ. Καὶ προσθέτει τότε τὰ ἐξῆς (Σικελ. σ. 54-55):

Ἄπ' τὸ γεφύρι αὐτὸ σὲ λίγο θὰ περάσῃς
κι' ἴσως, Βασίλειε, νὰ σοῦ τρέμουν τὰ ποδάρια.

Παράδοξη ἡ ἰδέα. Νομίζω ὅτι ἐδῶ ὁ Σικελιανὸς θυμάται κι' ἐφαρμόζει γιὰ τὸ γεφύρι τοῦ Εὐφράτη ὅσα θυλοῦνται γιὰ τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας καὶ γιὰ ἄλλα γεφύρια. Ἡ γυναίκα τοῦ Πρωτομάστορα, ποῦ ἀνέλπιστα κι' ἐντελῶς ἀδίκῃ χιτίζεται στὰ θεμέλια, βαρεῖά δίνει κατάρα (Π.Ε. ἀρ. 89, στίχ. 39-40): «Ὡς τρέμει τὸ καρυόφυλλο, νὰ τρέμῃ τὸ γιοφύρι, κι' ὡς πέφτουν τὰ δεντρόφυλλα, νὰ πέφτουν οἱ διαβάτες». Μόλις ὁμως τῆς θυμίζουν τὸ μονάκριβο ἀδερφό της ποῦ λείπει στὴν ξενιτιά καὶ μπορεῖ νὰ γυρίσῃ καὶ νὰ περάσῃ, ἡ ἀδικοχτισμένη σὲ εὐχὴν ἀλλάζει τὴν κατάρα της. Ὡστόσο ἡ παράδοση ἀπόμεινε γιὰ πολλὰ γεφύρια στὴν Ἑλλάδα καί, ὅπως ἔχω ὑποστηρίξει σὲ πρόσφατὴ ἐκτενῆ μελέτη μου (βλ. Κ. Ρωμαίου, Τὸ Γεφύρι τῆς Ἄρτας, Ἀρχεῖον Ἑρακικοῦ Ἐθναυροῦ 17, 1952, σελ. 308-334), ἀρχικὴ τῆς ἀφειτηρία ἡ παράδοση αὐτὴ ἔχει τὰ μυθολογούμενα γιὰ τὸ γεφύρι ποῦ ἐνώνει τὸν Κάτω Κόσμο μὲ τὸν Ἀπάνω. Ἀπὸ τὸ γεφύρι ἐκεῖνο, ποῦ ὀνομάζεται τῆς Τρίχας τὸ Γεφύρι, ὑπάρχει ἡ παράδοση ὅτι κάθε Σάββατο τοῦ Ρουσαλιοῦ (=τὸ Σάββατο τῆς Πεντηκοστῆς) οἱ ἀπὸ τὸ Πάσχα ἐλευθερωμένες ψυχές ὁμαδικὰ ξαναγυρίζουν στὸν Ἄδη, ἐνῶ τὸ γεφύρι εἶναι στενὸ, διαρκῶς τρέμει σύμφωνα μὲ τὴς σχετικὲς λαϊκὲς δοξασίες, καὶ ἔτσι συμβαίνει τότε μιὰ δοκιμασία ἀγνῶν καὶ κολασμένων ψυχῶν, ὥστε κάθε ἀμαρτωλὴ νὰ πέφτῃ κάτω, μέσα στὸν πύρινο ποταμὸ ποῦ ὀδηγᾷ ἴσια στὴν κόλαση καὶ εἶναι παρόμοιος μ' ἐκεῖνον ποῦ οἱ ἀρχαῖοι τὸν ὀνόμαζαν Πυριφλεγέθοντα. Καὶ αὐτὰ βέβαια εἶναι σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ μύθου τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας καὶ τοῦ μύθου παρόμοιων παραδόσεων καὶ γιὰ ἄλλα γεφύρια στὴν Ἑλλάδα.

Γιατὶ ὁμως ὁ Σικελιανὸς βάνει καὶ τὸ γεφύρι τοῦ Εὐφράτη νὰ τρέμῃ, ὅπως καὶ τὸ ἀντίστοιχο τῆς Ἄρτας; Στὸ σημεῖο τοῦτο νομίζω ὅτι ὁ Σικελιανὸς ἔχει κάμει σύγχυση, παίρνοντας βᾶση του τὴ γνωστὴ στοὺς δημῶδεις στίχους συνύπαρξη τῶν δυὸ γεφυριῶν Ἄρτας καὶ Εὐφράτη καὶ λανθασμένα γενικεύοντας κι' ἐνώνοντας τὴς ξεχωριστὲς τοὺς ἰδιότητες, σὲ βαθμὸ ὥστε ἰδιότητες ἀποκλειστικὰ τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας (ὅπως π.χ. ἡ κατάρα γιὰ νὰ τρέμῃ τὸ γεφύρι) νὰ τὴς μεταφέρῃ καὶ πρὸς τὸ γεφύρι τοῦ

Εὐφράτη. Ἡ συνύπαρξη τῶν δυὸ γεφυριῶν ἔχει πραγματοποιηθῆ στὸ δημοτικὸ τραγούδι, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀδικοχτισμένη στὴν Ἄρτα μιλάει γιὰ τὴς δυὸ μεγαλύτερες ἀδερφές της (Π.Ε. ἀρ. 89 στίχ. 36-38):

«Τρεῖς ἀδερφάδες ἤφαστε κι' οἱ τρεῖς κακογραμμένες.
Ἡ μιὰ ἔχτισε τὸ Δούναβη, κι' ἡ ἄλλη τὸν Ἀφράτη,
κι' ἐγὼ ἡ πλιὸ στερνότερη τῆς Ἄρτας τὸ γιοφύρι.»

Τὰ τρία γεφύρια ἐνώνονται σὲ συγγένεια θυμάτων, πουθενὰ ὁμως στὸ δημοτικὸ τραγούδι ἢ σὲ λαϊκοὺς θρύλους δὲν ἐνώνονται ὡς πρὸς τὴν ἰδιότητα νὰ τρέμουν καὶ τὰ τρία. Τέτοιο πρᾶγμα εἶναι μόνον τοῦ τρίτου γεφυριοῦ ἰδιότητα, ὀφειλόμενη στὴν εἰδικὴ κατάρα τῆς τρίτης ἀδερφῆς. Εἶναι λοιπὸν ἰδιότητα ἀσχετῆ μὲ τὸ γεφύρι τοῦ μακρυνοῦ Εὐφράτη.

Γιατὶ ἀνακατεῦνται καὶ οἱ Δουναβίτες;

Σὲ ἕνα ἄλλο, ἀσχετο μὲ τὰ πρῖν, σημεῖο τῆς τραγωδίας τοῦ Σικελιανοῦ ἀναφέρονται οἱ διάφοροι κάτοικοι ποῦ ἔρχονται στὸ θάνατο τοῦ Διγενῆ. Εἶναι φυσικὸ σ' αὐτὸν τὸ θάνατο, ποῦ συμβαίνει στὴν ἀπόμακρη Μεσοποταμία, νάρχωνται κάθε λογῆς κάτοικοι τῶν Ἄκρων. Περίεργο ὁμως εἶναι ὅτι μέσα σ' αὐτοὺς, μαζί μὲ τοὺς Μεσοποταμίτες, παρουσιάζονται ξαφνικὰ κι' οἱ Δουναβίτες, κάτοικοι στὴς ὄχθες τοῦ βαλκανικοῦ Δούναβη.

«Καὶ Μεσοποταμίτες ἔρχονται καὶ Δουναβίτες»
(Σικελ. σ. 79).

Αὐτὴ ἡ συνύπαρξη Μεσοποταμιῶν καὶ Δούναβη, ἐνῶ εἶναι τόσο ἀσχετῆ γεωγραφικὰ, νομίζω ὅτι δὲν προέρχεται ἀπὸ πρωτοβουλία τοῦ Σικελιανοῦ. Ὁ Σικελιανός, ὅπως εἶδαμε καὶ πρὶν (βλέπε γιὰ τὸ Γεφύρι τοῦ Εὐφράτη, ποῦ κάνει τὸν αὐτοκράτορα νὰ τρέμουν τὰ ποδάρια του) ἔχει ρητὰ ὑπόψη του τὸ τραγούδι τῆς Ἄρτας καὶ ἔξερει ἀπὸ ἐκεῖ ὅτι στὸ τέλος τοῦ τραγουδιοῦ ὑπάρχουν δημοτικὸι στίχοι ὅπου ἐνώνονται σὲ μιὰν φράση ὁ Δούναβης κι' ὁ Ἀφράτης.

«Τρεῖς ἀδερφάδες ἤμαστε κι' οἱ τρεῖς κακογραμμένες.
Ἡ μιὰ ἔχτισε τὸ Δούναβη κι' ἡ ἄλλη τὸν Ἀφράτη.»
(Π.Ε. ἀρ. 89, στίχ. 36-37).

Ὅπως οἱ δυὸ ἀδερφές ἐνώνουν τὰ δυὸ ἀπομακρυσμένα αὐτὰ μεγάλα ποτάμια καὶ τὰ βάνουν νὰ ὑπάρχουν μαζί σὲ ἕναν καὶ τὸν ἴδιο στίχο, ἔτσι κατ' ἐπίδραση ἀπ' αὐτὸ ἐδῶ τὸ σχῆμα κι' ὁ Σικελιανὸς βάνει ἐπίσης σὲ ἕναν καὶ τὸν ἴδιο στίχο τοὺς κατοίκους τῶν ἰδίων μακρυνῶν περιοχῶν, παρουσιάζοντάς τους ἀδερφωμένους στὸ πένθος καὶ στὴς γνώμεις (στὸν Ἀφράτη τοῦ στίχου τοῦ Γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας ἀντιστοιχοῦν οἱ Μεσοποταμίτες τοῦ Σικελιανοῦ, στὸν Δούναβη

του Γεφυριού της "Αρτας ο Ι Δ ο υ ν α β ί -
τ ε ς του Σικελιανού).

Ὁ ἀφέντης ὁ Ἀμηράς:

Ἐπὶ τῶν μερικῶν σημείων ὅπου ἀποτελοῦν χτυπητὲς περιπτώσεις μέσα στὰ τραγούδια τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου καί, ἐφόσον ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα ἔχει διαπιστωθῆ ὅτι ὁ Σικελιανὸς γνωρίζει καί χρησιμοποιοῦ δημοτικὰ τραγούδια ποὺ ὑπάρχουν στὸ βιβλίο τοῦ G r e g o i r e καί στὶς Ἐκλογές τοῦ Ν. Πολίτη, τὸ ὀρθὸ εἶναι νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι τέτοια σημεία μέσα στοὺς στίχους τοῦ Σικελιανοῦ πρέπει νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα δημοτικὰ πρότυπα. Ἐνὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὸ ἔξης: Στὴν τραγωδία τοῦ Σικελιανοῦ λέγεται σὲ μιὰ στιγμή (Σικελ. σ. 28) ὅτι οἱ φτωχοὶ κι' οἱ ἀδύναμοι ἤρθαν στὸν Ἐμίρη, — τὸν πατέρα τοῦ Διγενῆ κατὰ τὸ Ἔπος, ποὺ βαφτίστηκε χριστιανός, — καί τὸν παρακάλεσαν γιὰ κάτι προσφώνωντας τον:

«Ἀφέντη μου Ἀμηρά,...

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ φράση αὕτη «Ἀφέντη μου Ἀμηρά» ἀρέσει στὸ Σικελιανό, γιὰ τοῦτο καί τὴν ἐπαναλαμβάνει ἄλλῃ μιὰ φορὰ ἀμέσως πρὸ κάτω (Σικελ. σ. 29).

Ὅποιος ἔχει πολλὴν οἰκειότητα μὲ τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια, ἀμέσως ἢ σκέψη του θὰ πάη στὸ γνωστὸ ἀκριτικὸ τραγούδι γιὰ τὸ Κάστρο τῆς Ὠριάς, ποὺ οἱ Τούρκοι τὸ τριγυρίζουν χρόνους δώδεκα καί τέλος τὸ παίρνουνε μὲ προδοσίαν. Ὁ προδότης του, ἕνα κοντὸ Τουρκάκι καί Ρωμνιάς παιδί, πηγαίνει στὸν ἀρχηγὸ τῶν ἐχθρῶν καί λέει τὸ ἔξης γνωστὸ δίστιχο (Π. Ἐ. ἀρ. 73, στίχ. 12-13):

— Ἀφέντη μου Ἀμηρά μου καί σουλτάνε μου,
ἂν πάρω γὼ τὸ κάστρο τί εἶν' ἡ ρόγα μου;

Ἡ ἴδια προσφώνηση, χρησιμοποιημένη ἀπὸ τὸ Σικελιανὸ γιὰ ὑπόθεση ἐπίσης τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου καί μάλιστα ὕστερα ἀπὸ οἰγουρη παρόλληλη μελέτη του τῶν τραγουδιῶν τῆς συλλογῆς τοῦ Ν. Πολίτη, δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἀπλή σύμπτωση ποὺ γεννήθηκεν ἀνεξάρτητα στὸ νοῦ τοῦ Σικελιανοῦ. Πιθανώτερο εἶναι ὅτι ὁ στίχος τοῦ Σικελιανοῦ εἶναι συνειδητὴ ἀπήχηση τῆς ἴδιας φράσης τοῦ ἀντίστοιχου δημοτικοῦ στίχου γιὰ τὸ Κάστρο τῆς Ὠριάς.

Ὁ ἀνθὸς τῆς Ρωμανιάς:

Ἀπαριθμίζοντας διαφόρους λαοὺς ὁ Σικελιανός, Πάρθους, Ἀβαρούς, Ἀλανούς, κλπ. προσθέτει καί «τὸν ἀνθὸ τῆς Ρωμανιάς» (Σικελ. σ. 51). Παρακάτω ξαναλέει τὸ ἴδιο ὄνομα:

«Νέα Ἐστία» — Χριστούγεννα 1952

«Στὴ Ρωμανία πέρ' ἀπ' τὸν Αἴμο κι' ἀπ' τὸν Πίνδο,
θωροῦσα γύρα τὰ βουνά...»

(Σικελ. σ. 55)

Ὁ Σικελιανὸς ἐγνώριζε βέβαια αὐτὸ τὸ περίφημο ὄνομα Ρωμανία, ποὺ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἐλληνικὴ χριστιανικὴ ἐπικράτεια, ἀρκετὲς φορές μάλιστα εἶναι εἰδικώτερα ἢ Ἑλλάδα στὴ βαλκανικὴ περιοχὴ τῆς. Νομίζω ὅτι τὴν ξαναθυμῆθηκε ὁ Σικελιανὸς τὴ Ρωμανία, βλέποντάς την κάθε τόσο μέσα στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου τοῦ G r e g o i r e ὅπου ἀναδημοσιεύονται στίχοι τοῦ Ἔπους: Π.χ. σελ. 267, ὅπου ὁ Ἀμηράς, πατέρας τοῦ Διγενῆ, «παίρνει καί τὴ μητέρα του, παίρνει τοὺς συγγενεῖς του στὴν Ρωμανία νὰ τοὺς πᾶ ποῦν' ὁ μονογενῆς του». Σελ. 81 «καί ἐφύλαττον τὴν Ρωμανίαν ἀπὸ βάρβαρα ἔθνη». Τὸ ἴδιο καί στὴ σελ. 260, ὅπου ὁ Αὐτοκράτορας Βασίλειος, κατὰ τὸ Ἔπος, συναντᾷ τὸ Διγενῆ, τὸν θαυμάζει ἀνεπιφύλακτα καί εὐχεται:

«εἴθε τοιοῦτους τέσσαρας εἶχεν ἡ Ρωμανία».

Ἐκεῖ ὅμως ποὺ ἡ Ρωμανία ἀναφέρεται μὲ πάθος καί νοσταλγία ἔντονη εἶναι τὰ τραγούδια τοῦ ἐλληνικοῦ Πόντου, ὅπου τὸ ὄνομα Ρωμανία συμβολίζει τὴ χώρα τῶν ἐθνικῶν πόθων κάθε ὑποδοῦλου Ἑλληνα, συμβολίζει τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα ποὺ γειτονεῦει στὴν Πόλη. Ὁ Σικελιανὸς πρέπει νὰ ἔχη γνωρίσει τὰ Ποντιακὰ τραγούδια, μερικὰ μάλιστα ποὺ ὑπάρχουν μέσα στὸ βιβλίο τοῦ G r e g o i r e. Π.χ. στὴ σελ. 216 εἶναι ὁ στίχος «Οἱ Τούρκ' ὅταν ἐκούρσευαν τὴν Πόλ' τὴν Ρωμανίαν...». Στὴν ἴδια σελίδα ἡ ὑπόδουλη μάννα συμβουλεύει τὸ μικρὸ γιό της:

«Γιέ μ', ἂν ζῆς καί γίνεσαι, στήν Ρωμανίαν φύγον.
Ἐκεῖ ἔχεν κύρ Ἀνδρόνικον καί ἀδελφόν Ξαντίνον».

Ἡ Ρωμανία ὑπάρχει ἐπίσης καί στὴ σελ. 217 (ἀναφέρεται ἐκεῖ τρεῖς φορές). Σὲ θρήνους Ποντιακοὺς, ἀναφερόμενους στὶς πολυκλαυστες ἐθνικὲς συμφορὲς, συναντοῦμε τοὺς στίχους (βλέπε Ἀρχεῖον Πόντου 1, 29):

«Ἡ Ρωμανία πέρασεν, ἡ Ρωμανία πάρθεν»
καί

«Ἄλλοι ἐμᾶς καί βάλ' ἐμᾶς, πάρθεν ἡ Ρωμανία».

Ἐπὶ τῆς ὁμοειδέως σταθερῆς ἐπέξεως καί γεμάτο ἀσθηστὴ ἐθνικὴ αἰσιοδοξία τὸ δίστιχο (Ἀρχεῖον Πόντου 1, 31):

Μὴ κλαῖς, μὴ κλαῖς, Ἀι-Γιάννα μου, καί δερνοκοπι-
σοκᾶσαι,
ἡ Ρωμανία ἂν πέρασεν, ἀνθεὶ καί φέρει ἄλλο.

Νὰ ἔτυχε τάχα ὁ Σικελιανὸς νὰ θυμῆθηκε εἰδικὰ τὸν γνωστὸν αὐτὸ στίχο:

ή Ρωμανία... άνθει

δταν έγραφε τή δική του φράση:

«τόν άνθό τής Ρωμανιάς»;

(Σικελ. σελ. 51)

Δέν υπάρχουν αρκετές ένδειξεις γιά νά υποστηρίξη κανείς ένα τέτοιο πράγμα, άν και τίποτε δέν τό αποκλείει. Πάντως εκείνο πού γίνεται βέβαιο είναι ότι ό Σικελιανός έγραψε τή Ρωμανία, επειδή δταν έγραφε τό έργο του κατ' επανάληψη συνάντησε τό όνομα αυτό τόσο στό βιβλίο του Gregoire όσο και σέ άλλα βιβλία (π.χ. Έκλογές του Πολίτη) όπου υπήρχαν άκριτικά τραγούδια.

Ό Άκρίτας ό Έλληνας:

Στό τέλος τής τραγωδίας του, στό στερνό χορικό πού τό τραγουδούν ό Κωσταντίνος και τά παλληκάρια, ό Σικελιανός γράφει (Σικελ. σ. 92):

Μά άνάμεσ' από Δύση κι' άπ' Άνατολή,
ό Άκρίτας στέκει ό Έλληνας
και στεί γιοφύρι με άστρα.

Παράξενος γραμματικός τύπος ό Έλληνας. Σίγουρα πάρα πολλοί άναγνώστες (κι' είναι άπόλυτα δικαιολογημένοι), διαβάζοντας τήν τραγωδία του Σικελιανού, θά νομίζουν ότι πρόκειται γιά τυπογραφικό λάθος ή γιά άσυγχώρητη παραξενιά του ποιητή πού άντί νά είπεί Έλληνας λέει «ό Έλληνας». Δέν είναι όμως έτσι τό σωστό, κι' άς μήν έχη καμιάν ύποσημείωση ό Σικελιανός. Άν έγραφε «ό Άκρίτας ό Έλληνας» τοúτο θά ήταν μιά περιττολογία, γιατί καθένας μας ξέρει πώς Έλληνας βέβαια ήταν ό Άκρίτας. Γράφοντας όμως ό «Άκρίτας ό Έλληνας» άμέσως δένει στέρεα τόν Άκρίτα με δλους τούς περίφημους Γίγαντες τών παραδόσεων του έλληνικού λαού, και έτσι με τό άπροσδόκητο τοúτο επίθετο ό Σικελιανός ύμνει τήν άκατανίκητη σωματική ρώμη του μεσαιωνικού ήρωα. «Ό Έλληνας» αυτός στα Ποντιακά τραγούδια λέγεται «ό Έλλενος». Σέ ένα Άκριτικό τραγούδι χαιρετούν τόν Κωσταντίνο: «Καλώς, καλώς τό παλληκάρ', τόν Έλληνα» (Π. Μελανοφρύδου, Η έν Πόντω έλληνική γλώσσα, σελ. 54). Σέ άλλο τραγούδι, Κυπριακό άναφερόμενο στό θάνατο του Διγενή, ό ίδιος ό Διγενής ονομάζεται Έλενος (Λαογραφία, 1, 209, άρ. 1 στίχ. 55. Αύτή ή σέ Κυπριακά τραγούδια προφορά του Έλληνας σέ Έλενος—χωρίς τήν ξεχωριστή προφορά τών δύο λλ. και με τό η νά προφέρεται ως ε — είναι άπόδειξη ότι τό όνομα και μοζι μ' αυτό ίσως και τραγούδια Κυπριακά νά προέρχωνται από τόν Πόντο).

Στίς παραδόσεις και στούς θρύλους του

λαού μας ή όνομασία Έλληνας σημαίνει τούς Γίγαντες. Γλωσσικός όμως τύπος άλλος είναι και «οι Έλληνοί» και γιά τίς γυναίκες «οι Έλλητισσες». Κάστρα πολλά σ' όλη τήν Ελλάδα ονομάζονται Ληνικά (και Έλληνικά και Λημικά) κι' είναι τό όνομα γιά νά δηλώση κάστρα πού μόνο πελώριοι Γίγαντες τά έχουν χτισμένα. Ότι έννοούσαν οι άρχαιοι Έλληνες λέγοντας Κύκλωπες και τείχη Κυκλώπεια, τήν ίδια ιδέα εκφράζουν οι σημερινοί Ρωμιοί λέγοντας τά όνόματα οι Έλληνοί ή οι Έλληνοί, και τά κάστρα με τ' όνομα Ληνικά. Σήμερα στίς δημόδιες παραδόσεις μας οι Έλληνοί κι' οι Άντρειωμένοι κι' οι Γίγαντες κι' οι Σαραντάπηχοί, όλοι τούς είναι οι μυθικοί εκπρόσωποι τής σωματικής άκμής και με εύκολία ξεσφεντονίζουν τούς πελώριους βράχους τών από τό ένα βουνό ως τό άλλο άντίκρου. Οι γυναίκες τών Έλλήνων εκείνων, οι Έλλητισσες, ώρες πολλές κουβαλάνε πελώριους βράχους πάνω στη ράχη τούς. Και δταν είναι γριές έκατοχρονίτικες, άκόμη και τότε διατηρούν τόση δύναμη πού πιάνουν στα γεροντικά τούς δάχτυλα τίς χοντρές σιδερένιες μασιές, με τίς όποιες συνδουλίζουν τ' αναμμένα κάρβουνα, και τίς λυγίζουν στό χέρι τούς σά νάταν άπαλό τέλι λύρας. (Βλέπε σχετικά στό βιβλίο του Ν. Πολίτη, Παραδόσεις Α, σελ. 52-71, όπου δημοσιεύονται παραδόσεις γιά τούς Έλληνοίς και γιά τό Διγενή. Ίδίως βλέπε στίς σελ. 55-56 τούς άριθμούς 100 και 101 γιά τίς Έλλητισσες).

Ή ψιλή φωνή:

Ό Σικελιανός χρησιμοποιεί τή σπάνια αύτή γλωσσική έκφραση (Σικελ. σ. 82). Τό επίθετο τοúτο, δεμένο με τό ούσιαστικό «φωνή», δέν είναι δημιούργημα του Σικελιανού, αλλά και ούτε σχεδόν ύπάρχει σέ Άκριτικά τραγούδια. Συνηθίζεται όμως ή έκφραση αύτή στα Κλέφτικα τραγούδια, όπου χρησιμοποιείται κι' έχει γίνει τυπική ή φράση «ψιλή φωνή» ή «ψιλή φωνίτσα». Έκεί όμως ή «ψιλή φωνή» σημαίνει κατά κανόνα τήν άξαφνη, στριγγή και διαπεραστική φωνή πού βγάζει κανείς σέ στιγμές τρόμου ή γενικά σέ στιγμές άπροσδόκητου και άνεπιθύμητου μαντάτου (π.χ. Π.Ε. άρ. 53 Γ στίχ. 11-14):

«Πάνω πού βάλαν τά φαγιά κι' έκάμαν τό σταυρό τούς,
ψιλή φωνίτσαν άκουσαν, ψιλή φωνήν άκούνε:
—Γι' άφήστε τά καλά φαγιά και πάρτε τά ντουφέκια,
τί οι Ταύρκοι σάς επλάκωσαν, τί οι Ταύρκοι σάς έπή-
[ραν].»

Αύτή τήν είδική σημασία στην έκφραση ψιλή φωνή νομίζω ότι πιθανώτατα δέν τήν έχει ξεκαθαρίσει σωστά ό Σικελιανός έδω, γιάτί παρ' όλο πού ή ψιλή φωνή άνα-

φέρεται στην άπροσδόκητη εμφάνιση του Χάρου, όμως όλα πιά κάτω δείχνουν ότι ο έρχομός του Χάρου δεν είναι τό φοβερό ξαφνικό περιστατικό αλλά μιὰ εὐκαιρία γιὰ νὰ τοῦ γίνῃ φιλική καὶ περίλαμπρη ὑποδοχή.

Ἐδιάβη γιὰ τὸν ἀγαπότης:

Ἔτσι γράφει ὁ Σικελιανός γιὰ τὴ Βδοκιά, ὅτι πέθανε καὶ «πρώτη ἐδιάβη νὰ δεχτῆ τὸν ἀγαπότης» (Σικελ. σ. 90). Ἡ λέξη αὕτη, ποὺ σημαίνει τὸν ἀγαπημένον, δὲν εἶναι σπάνια στὸ δημοτικὸ τραγούδι. (Εἶδε τὸν ἀγαπῶ, μὲ βρῆκε ἡ ἀγαπῶ, εἶναι τῆς ἀγαπῶς, κλπ. Βλέπε καὶ Ἅγι Θεόδωρου, Τραγούδια Ἑλλήνων Α, 167 ἀρ. 81 στ. 1-2).

Χρυσὸ λαμπρὸ φεγγάρι μου, ποὺ πᾶς νὰ βασιλέψης, χαιρέτα μου τὸν ἀγαπῶ, τὸν κλέφτη τῆς ἀγάπης.

Ὁ Σικελιανός μποροῦσε νὰ ἔχη δὴ τὴ λέξη σὲ διάφορα τραγούδια, θὰ τὴν πρόσεξε ὁμοίως γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ὅταν τέσσερις σελίδες πρὶν ἔγραφε τὸ στίχο «Ἄ, νᾶχε ἡ γῆ πατήματα...» (Σικελ. σ. 86), διότι, ὅπως βεβαιωθήκαμε πιά πρὶν, ὁ Σικελιανός εἶχαν ἔ-

κεῖ ὑπόψη του καὶ τὸν ἐξῆς στίχο (Π.Ε. ἀρ. 120 στίχ. 7).

«στὴν πόρτα τοῦ πολυαγαπῶς τ' ἀτίμητο χρυσάφι».

Ὁ Σικελιανός (ὅπως γίνεται φανερό πιά κάτω) γνώριζε καὶ τὴ λαϊκὴ μαγικὴ ἐπωδὸ:

«...κι' ἡ γῆς νὰ σείση τὴν ἀγαπῶ».

Ἡ Ἀμαζόνα ἡ Μαξιμώ:

Ὅσα λέγονται γιὰ τὴν Ἀμαζόνα τὴ Μαξιμώ, τὸ ἄλογό της, τὴν ἀτεκνία τοῦ Διγενῆ κλπ. (βλ. Σικελ. σ. 36-37) εἶναι πράγματα ποὺ ὁ Σικελιανός τὰ ἔχει δανειστῆ ἀπὸ τὸ λόγιον Ἀκριτικὸ Ἔπος, ὅπου μὲ πολλὰ περιγράφονται οἱ ἀντίστοιχες σκηνές πρῶτα τῆς διπλῆς μονομαχίας Διγενῆ καὶ Μαξιμῶς καὶ ὕστερα τῆς μοιχείας του μὲ τὴν Ἀμαζόνα. Ὁ Σικελιανός εἶδε περισσότερα γιὰ τὴ Μαξιμώ καὶ τὴν ἱστορία τῆς καταγωγῆς της σὲ εἰδικὰ μικρὰ κεφάλαια στὸν Gregoire σελ. 131-139, καθὼς καὶ ἀποσπάσματα σχετικὰ ἀπὸ τὸ Ἔπος, ἀναδημοσιευόμενα στὸ ἴδιο βιβλίον σελίδες 255-259.

Δ' ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ,

ΟΣΑ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΑ ΕΘΙΜΑ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ἡ Ἄμπελος, ποὺ σείει τὴ γῆ:

Ἀκατανόητη γίνεται μιὰ Ἄμπελος, ποὺ παρουσιάζεται στὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ. Στὴ σελ. 48, ὅταν οἱ ἀντίπαλοι του περιμένουν τὸ Διγενῆ νὰ σωριαστῆ:

«στὸν τόπο σάμπως δέντρον ἀπὸ τσεκούρι»

ἐκεῖνος λέει τὸ στίχο:

«Καλὰ κρατεῖμαι ἀπὸ τὴν Ἄμπελο, Ἰλαρίων».

Πιά κάτω (Σικελ. σ. 51 καὶ 52) γίνεται πάλι λόγος γιὰ κάποιον Ἄμπέλι. Στὴ σελ. 51 ὁ λόγος γιὰ τ' Ἄμπέλι τοῦ ἡλίου, ποὺ νάναι σάν καινούργιο δέντρο τῆς Ζωῆς. Στὴ σελ. 52 γιὰ ἕνα Ἄμπέλι ποὺ οἱ Ἀκρίτες τὸ φυτέψανε πρῶτα καταμεσὶς στὸν κῆπο τους ποὺ ἦταν σάν ὁ ἀρχαῖος Παράδεισος. Συμβολισμοὶ μποροῦν νὰ δοθοῦν διάφοροι, καὶ σωστοὶ καὶ ὄχι. Ἐπίσης ὑπάρχουν στίχοι δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Πόντου, ὅπου βεβαιώνεται ὅτι ὁ Ἀκρίτας φύτεψε σπουδαῖο ἀμπέλι στὸν κῆπο του (βλέπε Gregoire σελ. 184, ὅπου ἀναδημοσιεύονται οἱ σχετικοὶ Ποντιακοὶ στίχοι). Ὡστόσο ὁμοίως τὸ πρᾶγμα γίνεται πολὺ πιά παράξενο πιά κάτω (Σικελ. σ. 88), ὅπου ὁ Σικελιανός ξαναλέει τὴν περίεργη Ἄμπελο, συνοδευόντάς την καὶ πάλι μὲ τὸ ἴδιο ῥῆμα «κ ρ α τ ε ι ἔ μ α ι »:

Τώρα, γερὰ ποὺ ἀπὸ τὴν Ἄμπελο κρατεῖμαι,
—καὶ τῆνε σείω καὶ σείεται ἡ γῆς—πίσσου κι' ἐσὺ, κυ-
(ρά μου...)

Τὸ πρᾶγμα τώρα γίνεται ἀκόμη πιά παράδοξο. Καὶ μᾶς δείχνει πόση ἀνάγκη εἶναι γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ νὰ γίνουν κάποτε συστηματικὰ σχόλια ἀπὸ εἰδικὸν ἐπιστήμονα λαογράφον, ὥστε νὰ διασαφηνίζονται ὅλοι οἱ λογιῆς ἀκατανόητοι ὑπαινιγμοὶ ποὺ προϋποθέτουν ἀστείρευτη γνῶση νεοελληνικοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Στὴν περίπτωση ποὺ τώρα μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶμαι βέβαιος — κι' ἄς μὴν ὑπάρχη καμιὰ μαρτυρία τοῦ Σικελιανοῦ—ὅτι ὁ ποιητῆς ἔχει ρητῶς ὑπόψη του ἐδῶ ἕνα νεοελληνικὸ ἔθιμον ποὺ εἶναι γνωστὸ σὲ λίγους μόνο ἐλληνικοὺς τόπους. Σύμφωνα μ' αὐτό, τὰ ἀνόπαντρα κορίτσια παίρνουν σιτάρι ἀπὸ τὴν γιορτῆ των Ἀῖ-Θεοδώρων (δηλ. τῶν Ἰδίων Ἀγίων οἱ ὁποῖοι συμβαίνει ἐδῶ νὰ εἶναι προστάτες τῶν Ἀκριτῶν καὶ ἡ ἐκκλησιά τους νὰ φαίνεται στὴ σκηνή, βλ. Σικελ. σελ. 4), πηγαίνουν τὴ νύχτα στὴν ἀούλη τους, κρατειοῦνται μὲ τὸ ἕνα χέρι ἀπὸ τὴ ρίζα τοῦ κλήματος καὶ μὲ τ' ἄλλο χέρι σπέρνουν τὸ μαγικὸ σιτάρι, καὶ λένε:

«Γὼ κουνᾶω τὸ κλῆμα,
καὶ τὸ κλῆμα τὴ γῆ,
κι' ἡ γῆς τὴ Μαίρα μου...»

Οἱ στίχοι αὗτοι συνεχίζονται μὲ κάλεσμα

πρός την παντογνώστρα Μοίρα του κοριτσιού, για να της παρουσιάσει στον ύπνο της τον άντρα που θα την παντρευτεί. Άλλο, όπως π.χ. στη Νάξο κλπ., αντί για μαγική σπορά σιταριού ο μαντευόμενος τρώει πριν το γνωστό «άρμυρο ποττάρι» (=πίττα πάρα πολύ άρμυρή, επίτηδες ζυμωμένη έτσι) και κρατώντας με το χέρι το κλήμα της κρεβατίνας (=της κληματαριάς) τήνε σείει λέγοντας την επώδη:

«Έγώ σείω το κλήμα,
και το κλήμα να σείση τη γης,
κι' η γης να σείση την αγαπό,
αγρή να μου δώση νερό να πιώ».

«Όλα αυτά τα λαϊκά μαγικά στοιχεία τα βρίσκουμε σίγουρα μέσα στα όσα λέει ο Σικελιανός:

«Από την Άμπελο κρατειέμαι,
και τήνε σείω και σείεται η γης».

Πρόκειται για την άμεση και στέρεη γνωριμία κι' επικοινωνία με τη Μοίρα μας, που πριν δλο και μάς απέμενε ακαθόριστη.

Γνωρίσαμε το σπάνιο έθιμο στο οποίο φανερόν κάνει υπαινιγμό ο Σικελιανός. Δεν φαίνεται όμως διόλου να είχε υπόψη του ο ποιητής μιάν άλλη συσχέτιση, εύφυη και όρθη, που έχει κάμει ο μεγάλος επιστήμονας Ν. Πολίτης (Λαογραφικά Σύμμεικτα 3, 141), παίρνοντας άφορμή από το περιφρονημένο τουτο νεοελληνικό έθιμο που γίνεται με το σείσιμο του διονυσιακού κλήματος, και συσχετίζοντάς το με το σείσιμο της μαντικής δάφνης που επίτηδες στους Δελφούς το πραγματοποιούσεν η Πυθία κάθε φορά που χρησιμοποιούσε. Τόσο η αρχαία Πυθία όσο και οι νεοελληνικές κοπέλλες, κάθε φορά που θέλουνε να προφητεύσουν το σωστό γύρω από τη μοίρα των ανθρώπινων πραγμάτων, φροντίζουν να επικοινωνούν με τους παντογνώστες χθόνιους θεούς κρατώντας και σείοντας τον κορμό ενός αγαπημένου στους μαντικούς θεούς δέντρου. Ο Σικελιανός, ένθεος ζηλωτής της Άπολλώνιας λατρείας, αν ήξερε τη συγκεκριμένη αυτή αντιστοιχία αρχαίας και σημερινής ζωής, σίγουρα όχι μόνο θα ένθουσιαζόταν πολύ αλλά και θα έβρισκε τρόπο να φανερώση όπωσδήποτε ή σαφή τουλάχιστο να κάμη υπαινιγμό για τον ακατάλυτο και νέον τουτο σύνδεσμο της σημερινής ζωής με την αρχαία λατρεία, την τόσο αγαπημένη του. Δεν ήταν καθόλου μικρό πράγμα στο Άμπέλι των Άκριτων του να ίδη ο Σικελιανός να ζη μεταμορφωμένη αλλά άμραντη ή προφητική δάφνη που βρισκόταν πλάι στον Ιερό τρίποδα των Δελφών!

«Η θυσία του ταύρου — Άναστένάρια:

«Ο Σικελιανός στο πρώτο χορικό του πα-

ριγράφει τον τρόπο με τον οποίο τα παλληκάρια του Διγενή έκαμαν όλα μαζί μία θυσία για χάρη του άρρωστου αρχηγού τους. Άς προσέξωμε πρώτα τους στίχους του χορικού (Σικελ. σ. 10):

Προχτές σ' απλόχωρη μεριά,
τραβήξαμε, χωρίς βιασύνη,
τρία άμουνούχιστα ταυριά,
να ξαναβρής τη γερωσύνη...
Ήταν άργά...
ήταν πράγά...
και πριν σηκώσουμε το χέρι,
δίχως άντάρα και θυμό,
—λές και τό ξέραν—τό λαιμό
λυγίσαν στο μαχαίρι...

Πολλοί θα νομίσουν ότι ο Σικελιανός, λάτρης της αρχαίας θρησκείας, μεταφέρει στο μεσαιωνικό και νεοελληνικό βίο έθιμα που περιορίζονται άποκλειστικά στην αρχαίαν εποχή. Πραγματικά, τόσο η δλη γενικά θυσία που περιγράφεται ως θυσία αιματηρή ταύρων, όσο και οι λεπτομέρειες της τελετής έντονα θυμίζουν την αρχαία θρησκεία. Δεν έχει όμως έτσι το πράγμα, ούτε πρέπει να άποδώσωμε στο Σικελιανό την εύθνη για άκατάλληλη και άναχρονιστική έγκατάμειξη αρχαίων έθιμων, άνύπαρκτων σήμερα, στη νεοελληνική ζωή. Και άλλο, σέ άλλα του ποιήματα, όταν π.χ. μιλά για τον χριστιανικό έπιτάφιο και άναμειγνύη τον αρχαίο Άδωνι, ούτε τότε προχειρολογεί για να ταιριάξη έπιφανειακά αρχαία και νέα λατρεία. Ο Σικελιανός, όπως και ο Παλαμάς, έκτός από ποιητής ήταν και εξαιρετος μελετητής, που μελετά διαρκώς και με μέθοδο όχι μόνο τη ζωή αλλά και πλήθος πνευματικά δημιουργήματα του καιρού του, λογοτεχνικά και έπιστημονικά, ιδίως τα δεύτερα. Είναι γνωστό π.χ. ότι ο Σικελιανός γνώριζε την έπιστημονική βιβλιογραφία για το Ρόδο το Άμάραντο και τους λατρευτικούς του συμβολισμούς (του είχαν χρειάστη για το «Διθόραμβο του Ρόδου») στις αρχαίες μυστικές τελετές, όσο ελάχιστοι ειδικοί θρησκευολόγοι και λαογράφοι.

Εύτυχως στην περίπτωση της θυσίας των ταύρων, που μάς άπασχολεί, μπορεί να δοθής συγκεκριμένη και σφής ή λύση. Ο Σικελιανός δημοσιεύει το Θάνατο του Διγενή στα 190. Τον προηγούμενο χρόνο, το 1949, τυπώθηκε στα γαλλικά από τον άκούραστο και λαμπρό φίλο της Ελλάδας και της ελληνικής παρ'ίδοσης, τον κ. Οκτάβιο Μερλιέ, Διευθυντή του Γαλλικού Ίνστιτούτου Άθηνών, τό έξίρετο βιβλίο του Άκαδημαϊκού Κ. Α. Ρωμαίου, Cultes Populaires de la Thrace, Les Anastenaria—La Célébration du Lundi Pur, 1949, σελίδες 213. Collection de l'Institut Français d'Athènes. Το βιβλίο δημοσιεύθηκε πρώτη φορά στα ελληνικά τό 1945 (Λαϊκές Λατρείες της Θράκης. Άναστένάρια — Τελετή Τυρινής Δευτέρας,

στο «'Αρχαίον Θρακικού Θησαυρού 11, 1945, σελ. 1-130).

Ο Σικελιανός διάβασε το ελληνικό κείμενο άρχές του 1946 κι' ήταν τόσοσ ό ένθουσιασμός του για την άκατάλυτη άρχαία θρησκεία και για τά τόσα έθιμά της, πού με μέθοδο και ασφάλεια αποδεικνύονται στη μελέτη αυτή ότι έπιζούν έως τη σημερινήν έποχή, ώςτε, έκτός από άλλες έκδηλώσεις του, προχώρησε και στις έξής δύο χαρακτηριστικές ενέργειες: α) 'Αντιχαρίζοντας στον σεμνόν 'Ακαδημαϊκό και άκούραστον έρευνητή ένα άνίτυπο του «Δαίδαλου στην Κρήτη» Έγραψε ό ποιητής με τά γνωστά μεγάλα του γράμματα τρεις λέξεις άπλές αλλά χαρακτηριστικές, χωρισμένες σε τρεις έπάλληλους στίχους:

«Τού Ρωμαίου,
του δασκάλου μου,
Σικελιανός».

Με τη δεύτερη λέξη έννοούσε, όπως έλεγε και προφορικά, την ώφέλεια πού πήρε όχι μόνο από τά 'Αναστενάρια αλλά και από άλλες παλαιότερες θρησκευολογικές έργασίες του ίδιου έπιστήμονα. β) Ο Σικελιανός ύπήρξε άμέσως από τότε ό θερμότερος εισηγητής της ιδέας ότι ή μελέτη εκείνη δέν έπρεπε να μείνη άγνωστη, τυπωμένη μόνο στα έλληνικά, αλλά ήταν άνάγκη να γίνη εύρύτερα γνωστή, με την άμηση μετάφρασή της στα γαλλικά.

'Ανάφερα τά πιό πάνω,—μάλιστα χωρίς να πάρω από πριν την έγκριση του σεβαστού 'Ακαδημαϊκού (ή πασίγνωστη μετριοφροσύνη του φοβόμουν μήπως και μ' έμποδίσει να κάμω χρήση του περιστατικού), διότι μάς αποβαίνουν τώρα χρήσιμα και μάς γίνονται τό κλειδί για ν' άνοιξώμε και να βρούμε τη λύση στο αίνιγμα της καταγωγής και της πρώτης έμπνευσης του πιό πάνω χορικού της τραγωδίας του Σικελιανού. 'Όταν έχη κανείς καλά ύπόψη του την πιό πάνω μελέτη για τά «'Αναστενάρια» διαπιστώνει άμέσως ότι ή άρχική έμπνευση του Σικελιανού, καθώς και οι λεπτομέρειες των περιστατικών, προέρχονται από τά αντίστοιχα σημεία της μελέτης εκείνης. 'Ο άναγνώστης παραπέμπεται να συγκρίνη τό κεφάλαιο «'Η θυσία του ταύρου» ('Αρχ. Θρακ. Θησ. 11, 1945, σελ. 32-44) και εκεί θα ίδη ότι όλα δσα άναφέρει ό Σικελιανός προέρχονται από εκείνο τό κεφάλαιο. 'Αναφέρω μερικά μόνο, άρκετά χαρακτηριστικά όμως, σημεία από τη μελέτη του σοφού 'Ακαδημαϊκού: «Θυσίες ή κουρμπάνια ταύρων γίνονταν σε πολλά χωριά με έκπληκτικά άρχαϊκόν τρόπο» (σελ. 32). «'Ο ταύρος άγοράζεται με κοινόν έρανο των χωρικών και θυσιάζεται τ' 'Αϊ-Λιός... για γερωσύνη (όπως οι ίδιοι οι χωρικοί λένε)... 'Ο ταύρος θα είναι άνευνούχιστος (μπουγάς), δέν θα εί-

χε μπή ποτέ σε ζυγό, και θα πρόσεχαν να μην είναι κουρασμένος. Τόν έσφαζαν στο άλώνι... Κατά τη σφαγή θα έρριχναν κάτω τό ζώο με προσοχή να μην τό κουράσου ν... 'Από τό αίμα κάνουν σταυρό στα μέτωπα παιδιών και κοριτσιών για γερωσύνη» (σελ. 32). «'Αν παραλείψουν τίποτε από τό τυπικό της τελετής, σίγουρα θα έρθουν άρρώστειες και θα ρημάξουν τό χωριό» (σελ. 32).

Οι ίδιοι οι χωρικοί διηγούνται πως έκαναν στην 'Ανατολική Θράκη τη θυσία των ταύρων: «'Είχαμε τρία μπικάδια (= ταυριά)... 'Επρεπε να είναι τριών, πέντε ή έφτά χρονών, μονό νούμερο και όχι ζυγό, γιατί άμα ήτανε ζυγό δέν τό έδέχονταν ό άγιος... 'Ητανε άγρια τά μπικάδια, άλλ' αυτήν την ήμέρα έρχόντοφουσ αν ήσουχα» (σελ. 12). 'Άλλες πληροφορίες από την ίδια μελέτη για τ' 'Αναστενάρια: «Σέ δλη την πορεία για την έκκλησιά τά μπικάδια πήγαιναν ήσουχα και θεληματικά, ούτε τ' άγρίευε ό θόρυβος και ή μουσική» (σελ. 34). «'Ο ταύρος να είναι άνευνούχιστος και άδμής, να μή μπήκε σε ζυγό» (σελ. 35). «Μέ δλον τό θόρυβο της πομπής ό ταύρος πηγαινει ήσουχα ήσουχα σά να θέλη να προσφερθί στον άγιο και πρόθυμα να θυσιαστή... Προσπάθεια να μή θυσιάσουν άποσταμένον τον ταύρο και κατά τη σφαγή του να μην τον κουράσουν. 'Επιθυμοθν δηλ. να μην μεταιώσουν τη θέληση του ζώου να άύτοθυσιαστή... 'Όμοιες άντιλήψεις έχομε άρκετές από την 'Αρχαιότητα. Σύμφωνα με διεξοδική έπιγραφή, ιερό νόμο από την Κω έδοκίμαζαν με πολλούς τρόπους να εύρουν ποίοι ταύροι με την πορεία τους προς τό βώμο έκδηλώνουν τη θέλησή τους να θυσιαστούν στην έορτή του Δία Πολιέα» (σ. 36). Σέ άρχαία νομίσματα της Μαγνησίας «είκονίζεται ταύρος γονατιστός» κατά την ώρα της θυσίας και τουτό «θα έδειχνε τη θέλησή του της άύτοθυσίας» (σελ. 37).

'Υπάρχουν και άλλα άρκετά και χαρακτηριστικά σημεία, πού βεβαιώνουν ότι όλες οι λεπτομέρειες του χορικού του Σικελιανού προέρχονται από τό βιβλίο του 'Ακαδημαϊκού Κ. Α. Ρωμαίου, όπου εκείνος έξετάζει τις λεπτομέρειες της τελετής των νεοελληνικών θυσιών ταύρων. Προέρχονται από τη μελέτη αυτή όλα δσα άναφέρει ό Σικελιανός για τά τρία ταυριά, πού ήταν άμουνούχιστα, πού τό έφεραν χωρίς βιασύνη για να ξαναβρή ό 'Ακρίτας τη γερωσύνη του.

ένω τὰ θύματα στην πορεία τους πήγαιναν άργά, ήταν ήσυχά, και μόνα τους δίχως θυμό έσκυβαν τὸ λαιμό τους στὸ μαχαίρι, λές και τὸ ξέραν από πριν κι' ήθελαν ν' αὐτοθυσιαστοῦν (βλέπε δλα αὐτὰ στὸ χορικό πὸ δημοσιεύεται πῶ πάνω και βρίσκειται: Σικελ. σ. 10).

Ἐπίδραση ἀπὸ τὴν ἴδια μελέτη γιὰ τὰ Ἐναστενάρια ἐκφράζουν και οἱ ἐξῆς στίχοι, πὸ σ' ἄλλο μέρος λέει ὁ Διγενής (Σικελ. σ. 63):

Τί ἔνα σφαχτὸ μπορεῖ νὰ φτάση σὲ χιλιάδες,
σάν οἱ καρδιές μονιάσουν δλες στὴν ἀλήθεια...
Κι' ἔλεγα νάμουν τὸ σφαχτὸ πὸ θά σὰς σμίξῃ,
μὰ δὲν τὸ φταίω, πὸ δὲ μονιάζουν οἱ καρδιές μας...

Ἀποτελεῖ κεντρικὴ ἰδέα σὲ πολλές σελίδες τῆς μνημονευμένης μελέτης γιὰ τὰ Ἐναστενάρια τὸ γεγονός ὅτι και σήμερα στίς νεοελληνικές θυσίες, ὅπως και στίς ἀρχαίες, τὸ κρέας τοῦ θυσιαζομένου ζῶου μοιράζεται σὲ πολλά μικρὰ κομμάτια, ἀπὸ ἕνα μικρὸ ὠμὸ κομμάτι (ἢ ἀρχαία ὠ μ ο δ α ι σ ί α : βλέπε και σελ. 43, σημείωση 1 τῶν «Ἐναστεναρίων» ὅπου ἀρχαία ἐπιγραφή: «μὴ ἐξεῖναι ὠ μ ο φ ά γ ι ο ν ἐμβαλεῖν μηδενὶ πρότερον πρὶν ἤ...») σὲ δλες τίς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ, κι' ἔτσι οἱ κάτοικοι τρώγοντας αὐτὸ θά πάρουν ὅλοι κάτι ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ ταύρου και θά σμίξουν ὅλοι σὲ μίαν ἐνιαία κι' ἀδελφικὴ κοινότητα.

Ἐπίδραση ἄλλη τῆς ἴδιας μελέτης τῶν

«Ἐναστεναρίων» ὑπάρχει και στίς ἐξῆς τρεῖς περιπτώσεις τῆς τραγωδίας τοῦ Σικελιανοῦ: α) Ἐκεῖ ὅπου ὁ Σικελιανὸς σὲ ἕνα χορικό μιλάει γιὰ τὴ Μάννα-Γῆ (Σικελ. σ. 56). Ἡ ἰδέα τῆς Μάννας-Γῆς ἀποτελεῖ προσφιλές και συχνὸ θέμα σὲ πολλά σημεία στ' «Ἐναστενάρια». β) Ἡ διπλὴ μορφή λατρείας πὸ ἀναφέρεται στὴν ἴδια θεότητα ἢ δαιμονικὴ μορφή, — ὅπου λατρεύεται κάποιος θεὸς ὡς θύτης και θύμα μαζί ἢ μὲ ἀνάλογες ἀντιθετικές καταστάσεις, προσερχόμενες ἀπὸ ἀναγκαίους συμβιβασμούς, — εἶναι ἐπίσης συχνὸ και γοητευτικὸ θέμα στὰ «Ἐναστενάρια». Ὁ Σικελιανὸς ἀναφέρει ἀντίστοιχη ἰδέα, πὸ εἶναι χαρακτηριστικὰ ὅμοια (Σικελ. σ. 22):

«Λατρεύεις τὸ ἴδιο τὸ μαρτύριο, μὰ κι' ἐκείνον πὸ τὸν ἑσταύρωσε, τὸν ἴδιο τύραννὸ του».

γ) Ἄλλη ἐπίδραση ἴσως εἶναι στὸ σημείο ὅπου λέγεται (Σικελ. σ. 52) ὅτι τὸ δργωμα εἶναι μὲ χοροὺς και τραγούδια κατὰ τὴ σπορὰ τοῦ σιταριοῦ και ὅτι ἔδωσε καρπὸ πλουσιώτατο. Μαγικὲς ἀνάλογες πράξεις χοροῦ κλπ. κατὰ τὴν ὥρα τῆς σπορᾶς και τὴν πίστη τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου γιὰ πλούσια τὴν ἀντίστοιχη σοδειά, δλα αὐτὰ ὁ συγγραφέας τῶν «Ἐναστεναρίων» σὲ διάφορα σημεία τῆς ἐργασίας του τὰ ἐξετάζει συστηματικὰ και ἐπίσης τὰ ἐνισχύει μὲ σχετικὰ παραδείγματα και ἀπὸ ἑλληνικά και ἀπὸ ξένα ἔθιμα.

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

Διαβάζοντας τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων πὸ ἀναμειγνύονται στὴν τραγωδία (Σικελ. σ. 1) βλέπομε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Λαὸ, Στρατὸ, Τσοπάνηδες, Ξωμάχους και ἄλλες ἀπρόσωπες ὀμάδες, ὑπάρχουν τρεῖς βασικοὶ ἥρωες, καθένας συνοδευμένος ἀπὸ τὸ δικὸ του κύκλο. Εἶναι ὁ Διγενής μαζί μὲ τὰ παλληκάρια του, ὁ αὐτοκράτορας Βασίλειος μαζί μὲ τὴν ἀκολουθία του (πὸ και αὐτοὶ εἶναι ἀνώνυμοι και ἀπρόσωποι γενικά μὲ μόνη τὴν ἐπαγγελματικὴ τους ἐκπροσώπηση, π.χ. οἱ ἀδελφοί, οἱ γιατροί, οἱ δεσποτάδες), και ἡ γυναίκα τοῦ Διγενῆ ἢ Βδοκιά (ἢ Εὐδοκία, πὸ ἐπιζῆ ὡς ὄνομα και μέσα στὰ δημοτικὰ τραγούδια, π.χ. «ἢ Εὐδοκοῦλα ἢ μικρὴ, ἢ μικροπαντρεμένη» κλπ) μαζί μὲ τίς ἄλλες γυναῖκες (τὴ βάγια, τίς ἄβρες τῆς, τὴν παραμάννα κλπ. Εἶναι κι αὐτὲς ἀνώνυμες, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κορυφαία στίς θεραπεινίδες, τὴ Μυρτάνη. Τὸ ὄνομα ἄβρες, πὸ τὸ χρησιμοποιεῖ ὁ Σικελιανὸς γιὰ νὰ δηλώσῃ τίς θεραπεινίδες, τίς βάγιες τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, μὸ εἶναι ἀγνωστο και δὲν ξαίρω ἀπὸ πὸ τὸ πῆρε και γιὰ τὸ προτιμᾶει ὁ

Σικελιανός).

Σημαντικώτερος ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς κύκλους εἶναι ὁ ἀναφερόμενος στὸ Διγενὴ και τὰ ὀνόματα τῶν παλληκαριῶν του. Αὐτὰ νομίζω ὅτι μποροῦν και πρέπει νὰ χωριστοῦν σὲ δυὸ ὀμάδες: α) Τὴν πρώτη ὀμάδα ἀποτελοῦν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ γνωστοὶ και δοξασμένοι Ἄκριτες, πὸ εἶναι ἠρωϊκὲς προσωπικότητες και ἐπίσης εἶναι γνωστοὶ ἀνεξάρτητοι πρωταγωνιστὲς σὲ ἄλλα τραγούδια τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου, δὲν ἔχουν ὅμως καμιάν ἀμεση σχέση μὲ τὰ δημοτικὰ τραγούδια πὸ ἀναφέρονται στὸ Θάνατο τοῦ Διγενῆ. Τέτοιοι εἶναι ὁ Ξάντινος (ἠρωϊκὴ φυσιογνωμία στὰ Ἀκριτικὰ τραγούδια τοῦ Πόντου), ὁ Ἀντρονικός (ἀναφέρεται σὲ πολλοὺς τόπους, ἰδίως ὅμως στὰ Ποντιακὰ τραγούδια) και πάνω ἀπ' ὅλους ὁ γενναιότατος Κωσταντᾶς, ἢ ἠρωϊκώτερη μορφή ὀλόκληρου τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου ἀμέσως μετὰ τὸν πρῶτο Ἄκριτα, τὸ Διγενὴ. β) Δεύτερη ὀμάδα παλληκαριῶν εἶναι αὐτὴ πὸ περιλαμβάνει τὸ Μηνᾶ, τὸ Μαυραῖλῆ, τὸ Γιὸ τοῦ Δράκου και τὸν Τρεμαντᾶ-

χειλο. Ἡ θέση τῆς ομάδας αὐτῆς, τόσο μέσα στὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ ὅσο και μέσα στὴν ἱστορία τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, εἶναι ἐξαιρετικά ἰδιότυπη. Ἡ προέλευσή της στὸ ἔργο τοῦ Σικελιανοῦ ὀφείλεται στὰ δημοτικά τραγούδια τοῦ Θανάτου τοῦ Διγενῆ, ὅχι ὅμως σὲ ἄλλα ἄλλα μόνον σὲ ἕναν ὀρισμένο τύπο παραλλαγῶν ὅπου ὁ ἀρρωστος Διγενῆ παραγγέλλει νάρθουν οἱ φίλοι του:

Πιάνει καλεῖ τοὺς φίλους του κι' ὄλους τοὺς ἀντρεῖ-
[ωμένους,
νάρθη ὁ Μηνᾶς κι' ὁ Μαυραϊλῆς, νάρθη κι' ὁ Γιός
[τοῦ Δράκου,
νάρθη κι' ὁ Τρεμαντάχειλος, πού τρέμει ἡ γῆ κι' ὁ
[κόσμος

Ἡ παραλλαγή αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἐκλογὴς τοῦ Ν. Πολίτη (Π. Ε. ἀρ. 78 Β', στίχ. 2-4), ὁ Σικελιανός ὅμως πιθανώτερον καὶ τὴ γνώρισε ἀπὸ τὴν ἀναδημοσίευση τῆς στὸ βιβλίο τοῦ Gregoire (σελ. 251). Ἐνῶ ἡ προηγούμενη ομάδα τῶν παλληκαριῶν, πού τὴ χρησιμοποιεῖ ὁ Σικελιανός, περιλαμβάνει Ἀκριτές ἀσχετους μὲ τὰ τραγούδια τοῦ Θανάτου τοῦ Διγενῆ, δοξασμένους ὅμως, καὶ πολὺ καλὰ ἔκαμεν ὁ Σικελιανός πού τοὺς φέρνει παρόντες στὴν τραγωδία του ἔστω κι' ἂν αὐτὸ εἶναι ἀμάρτυρο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης (μάλιστα θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ τὸν Τσαμαδὸ καὶ Ἰδριώ τὸν Πιορφύρη, πού ταίριαζε στὴν ὑπόθεση τοῦ Σικελιανοῦ μὲ τὴν ὑμνούμενη ἀνταρσία του κατὰ τοῦ Βασιλιᾶ, καὶ ἐπίσης μερικοὺς ἄλλους, ὅπως ἔφερε τὸν ἀσχετο Ξάντινο κλπ.), ἡ δεύτερη ομάδα εἶναι ἀντιπροσώπων, δηλ. περιέχει ὀνόματα πού ὑπάρχουν μέσα στὰ δημοτικά τραγούδια τοῦ Θανάτου τοῦ Διγενῆ, εἶναι ὅμως ὀνόματα—πλὴν τοῦ Τρεμαντάχειλου—σχεδὸν ἐντελῶς ἀγνωστα καὶ ἀσήμαντα ὡς ὀνόματα πραγματικῶν Ἀκριτῶν. Συμβαίνει, θάλεγε πολὺ σωστὰ κανεῖς, νὰ εἶναι ὀνόματα γιὰ σκιῶδες, ἀνύπαρκτους ἥρωες.

Γιὰ τὸν δεύτερο ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς (Μηνᾶ-Μαυραϊλῆ-Γιὸς τοῦ Δράκου) ὁ Ν. Πολίτης (Π. Ε. ἀρ. 78 Β' ὑποσημείωση στίχου 3) παρατηρεῖ ὅτι «εἶναι ὁ εἰς ἄλλα ἀκριτικά ἄσματα ὀνομαζόμενος Μιραλῆς, Μιριολῆς, Ἐμιραλῆς, δηλονότι αὐτὸς ὁ Ἐμίρης τοῦ Ἐπους». Χωρὶς νὰ δέχομαι ὡς ὀρθὴ τὴ γνώμη τοῦ Ν. Πολίτη γιὰ τὸν δεύτερο (π. χ. εἶναι πιὸ σύμφωνο μὲ τὰ πράγματα νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ Μαυραϊλῆς αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Διγενῆ Ἐμίρης, ἀλλὰ σωστότερα ὅτι εἶναι ἕνας συμφορμὸς πού γιὰ τὴ διαμόρφωσή του ἔχουν ἐπιδράσει τὰ ἐξῆς δύο ὀνόματα: ὁ γνωστὸς σὲ πολλὰς ἄλλες παραλλαγὰς Μαυροεἰδῆς, πού ὑπάρχει σὲ Ἀκριτικά τραγούδια καὶ εἶναι σὲ μερικοὺς ῥόλους ὁμότυχος καὶ παράλληλος τοῦ ἴδιου τοῦ Διγενῆ καὶ ὁ Ἀρμουρόπουλος δηλ. ὁ

Ἀρμουρόπουλος), θὰ ἤθελα νὰ ἀσχοληθῶ τώρα γιὰ μόνον τοὺς δύο ἄλλους (Μηνᾶ καὶ Γιὸς τοῦ Δράκου) καὶ νὰ παρατηρήσω τὰ ἐξῆς σχετικά μὲ τὸ πρόβλημα τῆς παράδοξης καταγωγῆς των:

Ὁ Γιὸς τοῦ Δράκου:

Ὁ τρίτος Ἀκριτής τῆς παρέας, ὁ Γιὸς τοῦ Δράκου, εἶναι ὅσο ξέρω, ὄνομα καὶ πρόσωπο Ἀκριτικὸ ἀνύπαρκτο παντοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προκειμένη περίπτωση. Ὑπαρκτὸ ὅμως καὶ σπουδαιότατο πρόσωπο στὸν Ἀκριτικὸ κύκλο εἶναι ἕνας ἄλλος γιὸς, ὁ γενναιότατος γιὸς τ' Ἀντρονίκου ἢ γιὸς τῆς χήρας. Ὑποθέτω ὅτι ὁ «γιὸς τ' Ἀντρονίκου Δούκα» ἴσως εἶναι μίᾳ ἀπὸ τὴς αἰτίες γιὰ νὰ δημιουργηθῇ ὁ σκιῶδης αὐτὸς «γιὸς τοῦ Δράκου». Τὸ πρᾶγμα θὰ τὸ διευκόλυνε καὶ ὁ λόγος γιὰ δράκους, πού τοὺς ἀναφέρει λίγο πιὸ κάτω, στὸ ἴδιο τραγούδι, ὁ Διγενῆς μέσα στὰ κατορθώματά του. Τέτοιοι συμφορμὸι στίς γενεαλογίαις δευτερευόντων ἡρώων δὲν εἶναι ἀγνωστοὶ στὴν προφορικὴ παράδοση.

Ὁ Μηνᾶς:

Ἀπομένει ὁ περίεργος Μηνᾶς, πού εἶναι κεντρικὸ πρόσωπο τῆς τραγωδίας τοῦ Σικελιανοῦ, πού ἀναφέρεται πρῶτος-πρῶτος στὸν σχετικὸ δημοτικὸ στίχο καὶ πού, ὡς ἀξιόλογος Ἀκριτής, δὲν ἀναφέρεται πουθενά σ' ὀλόκληρο τὸν ἀκριτικὸ κύκλο. Μὲ τὸ ὄνομά του καὶ τὴν καταγωγὴ του δὲν ἔχει ὡς τώρα κανένας ἐρευνητὴς ἀσχοληθῆ. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ν. Πολίτης (Π. Ε. ἀρ. 78 Β, σημειώσεις) ἀντιπαρέρχεται τὸ πρόβλημα χωρὶς νὰ τὸ ἐξετάζη, ἐνῶ ἐξετάζει τὴν καταγωγὴ τοῦ Μαυραϊλῆ, ὅπως εἶδαμε.

Πρῶτα-πρῶτα παρατηροῦμε ὅτι οἱ παραλλαγὰς πού τὸν ἀναφέρουν (Π. Ε. ἀρ. 78 καὶ οἱ ὅμοιες) εἶναι παραλλαγὰς σὲ γλῶσσα ὕφος καὶ σύνθεση νεώτερες χρονικὰ καὶ ἀσχετες μὲ τὴς ἀντίστοιχες καὶ ἀρχαιώτερες τοῦ ἴδιου θέματος παραλλαγὰς τῆς Κύπρου, Πόντου κλπ. Ὑποθέτω λοιπὸν ὅτι ὁ Μηνᾶς αὐτὸς, ὁ ἀμάρτυρος καὶ ὑποθετικὸς Ἀκριτής, εἶναι ὄνομα πού προήλθε κατὰ λάθος ἀπὸ σχετικὸ συμφορμὸ ὁμοήχων λέξεων. Ἄς δοῦμε μίᾳ ματιὰ τοὺς δημοσιευόμενους πιὸ πάνω τρεῖς σχετικοὺς δημοτικὸς στίχους, στοὺς ὁποίους καὶ μόνον ὀφείλει ὁ Μηνᾶς αὐτὸς ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξὴ του. Ὁ πρῶτος στίχος ἀρχίζει: «Πιάνει καλεῖ τοὺς φίλους του...». Σὲ ἄλλες παραλλαγὰς τοῦ ἴδιου τραγουδιοῦ ὁ στίχος ἔχει ἔτσι: «Στέλνει φέρνει τοὺς φίλους του...» (βλέπε Λαογραφία 1, 227 ἀρ. 13 στίχ. 2). Αὐτὴ ἡ ἀστάθεια κι' ἡ ἀναταρταχὴ στὴν ἔκφραση εἶναι σημάδι πού μᾶς βεβαιώνει ὅτι δὲν ἔχομε